

וההסכם שנחתם בסופו בין הסלבקים והמלך והכוהן הגדול החשמונאי יוחנן הורקנוס הא'.

פסיפסי אולם התווך

תיאורי הפסיפסים שבאולם התווך מופנים כלפי הנכנס בפתח הראשי, שבמרכז הקיר הדרומי של בית הכנסת, ומסתכל לעבר הקצה הצפוני של האולם. הספינים מוקפים מסגרת רצועה מפוארת מורכבת ממסגרות מלבניות ומתוארות בה לסירוגין סצנות ציד של בעלי חיים, שביניהן מפרידים ריבועים מעוטרים במיאנדרים גיאומטריים בפרספקטיבה תלת־ממדית.

ריצוף אולם התווך כולל חמישה ספינים המתארים, מצפון לדרום, תיבת נוח וזוגות חיות; חיל פרעה טובע בים סוף; הליוס וגלגל המזלות; יונה הנביא נבלע בלוע שלושה דגים; ובניית מגדל בבל. ספינים קטנים יותר בקצוות הצפוני והדרומי של אולם התווך מעוטרים באריות, עיטים וכתובת בתוך זר.

תיבת נוח

הספין הצפוני ביותר באולם התווך מתאר את תיבת נוח וזוגות חיות, כנראה לפני עלייתם לתיבה (בראשית ו: 1-2; ח: י). זוגות החיות ערוכים בשורות הפונות אל מרכז הספין. בין החיות הניתנות לזיהוי חמורים, פילים, דובים, גמלים,

ראש הקבוצה שמימין לבוש כמו מלך במסע צבאי והוא מעוטר בסמלים המעידים על כך: שריון חזה ממתכת (קיראס), בגד עליון, גלימה (*chlamys*) ונזר על מצחו. בידו הימנית הוא מצביע על פר שהוא אוחו בקרנו בידו השמאלית. הדמות מלווה בפלנקס של חיילים חמושים ושני פילי קרב. נוכחות הפלנקס, פילי הקרב והנזר שלראשו מצביעים על היותו מלך יווני ולא קיסר רומי. לבושו, למרות זאת, אינו הלניסטי אלא מתאים ללבוש הקיסרים בשלהי העת העתיקה. הדבר עולה בקנה אחד עם נטייה אנאכרוניסטית באומנות להציג לבוש בסגנון עכשווי גם כשמדובר בתיאור של אירוע מתקופה קדומה בהרבה.

בפסיפס הפילים חסרות כתובות המזהות את מהות הסצנות המתוארות ואת זהות הדמויות. נוכחות פילי קרב ומלך יווני עטור נזר וגלימה סגולה הוא ייחודי בקורפוס האומנות הידוע בין עיטורי בתי הכנסת הקדומים. בכל יתר בתי הכנסת, נושאי עיטורי הפסיפסים הם סיפורים מקראיים. כאן, לעומת זאת, האיכותגריפיה מעידה על אירוע היסטורי, אמיתי או מדומה, שאירע בתקופה הקלסית המאוחרת או בתקופה ההלניסטית. פירושים אפשריים לעיטור ספין זה הם סיפור מקראי מהתנ"ך עצמו או ממקורות יהודיים אחרים או נוצריים; אירוע כלשהו מימי מרד המקבים ובייחוד ממסורת הקשורה למוות על קידוש השם; המפגש האגדי בין אלכסנדר מוקדון והכוהן הגדול היהודי; ואולי המצור הסלבקי על ירושלים בימי אנטיוכוס ה-VII סידטס

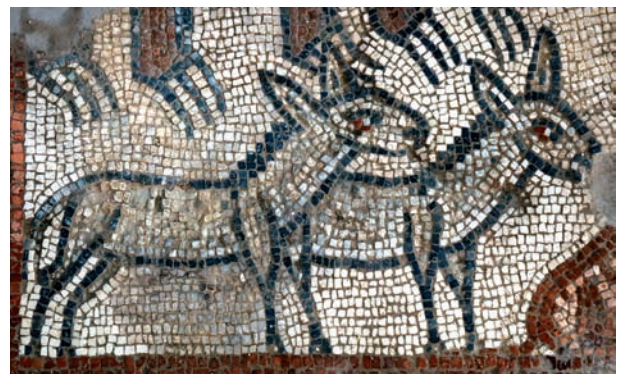
הרצועה העליונה של ספין הפילים

ספין תיבת נח

בין מרכבות וסוסים נופלים. התיאור מגלה זיקה חזקה לשירת הים (שמות טו: א-יט, כא), שבה הפרשים, הסוסים ומרכבות צבא מצרים נורקים לים. הדגש בתיאור מוטיב זה משקף אולי מסורת של קריאת פרק זה כחלק מהפולחן בבתי הכנסת בארץ-ישראל בשלהי העת העתיקה.

הפסיפס מציג את חיילי צבא מצרים בלבוש צבאי, רומי באופיו, נופלים ממרכבות רתומות לסוסים הנהוגות בידי חיילים נוספים וכולם מותקפים או נטרפים על ידי דגים פראיים. החיילים, הדגים ובעלי חיים מפורזים בשטח הספין בסידור המדגיש את האנדרלמוסיה והאלימות שבאירוע. ההקבלה היחידה לסצנה זו נמצאה ברצפת הפסיפס של בית הכנסת בוואדי חמאם, הנמצא במרחק לא רב מדרום לחוקוק. הדבר מעיד על רפרטואר של נושאים משותפים, שהיו מקובלים בעיטורי רצפות בתי כנסת באזור זה. בספרות חז"ל שכיחים תיאורים של ים סוף, הבולע ופולט את גופותיהם של חיילי מצרים לעיני בני ישראל כהוכחה לתבוסת המצרים. דגי הפרא המעטרים את הספינים בשני האתרים נועדו כנראה להציג את כוחו הרב של הים לבלוע ולפלוט את החיילים הטובעים, נושא שאולי יש לו רמזים בתלמוד הבבלי. ישנם מקורות רבניים המקשרים בין ענישת המצרים בים סוף לקבוצות או יחידים אחרים הנענשים בידי אלוהים בגלל גאווה, בהם דור המבול ובוני מגדל בבל, סיפורים שגם הם מתוארים בפסיפס אולם התווך של בית הכנסת בחוקוק.

פרט של זוג חמורים בספין תיבת נח

נמרים, אריה ולביאה, נחשים, כבשים, שועלים ויענים. בקרבת מרכז הסצנה נותר קטע יחיד שהשתמר מהתיבה, שצורתה כקופסת עץ ניצבת על רגליים. מימינה (מזרחה) מוצג מבנה בעל גג רעפים שהשתמר חלקית. הקשר בין התיבה ובין המבנה אינו ברור מכיוון שחלק הפסיפס שחיבר ביניהם ניזוק על-ידי בור מאוחר.

חיל פרעה טובע בים סוף

הספין שדרומית לזה של תיבת נח מציג תיאור בלתי שגרתו של סיפור קריעת ים סוף וטביעת חיל פרעה (שמות יד-טו). חיילי פרעה נראים בו נטרפים על-ידי דגים גדולים הפוזרים

ספין טביעת חיל פרעה בים סוף

דג בולע אחד מחיילי פרעה, פרט מספין טביעת חיל פרעה בים סוף

חלק משם החודש כסלו. מזל החודש מרחשוון שמתחת לו מוצג כעקרב מול חזה דמות הגבר. מזל חודש תשרי מוצג בדמות אדם קטן המחזיק מאזניים, האנשה של צדק.

הליוס וגלגל המזלות

במרכז רצפת אולם בית הכנסת נמצא ספין גדול, רבוע, המתאר את הליוס ומחזור גלגל המזלות, נושא המופיע ברצפות פסיפס עוד בשמונה בתי כנסת בני התקופה וכן בכתובת בבית הכנסת בעין גדי. סידור מרכיבי העיטור של הליוס וגלגל המזלות בחוקוק נדיר. הסידור השכיח בנוי משני מעגלים חד-מרכזיים עם הליוס בתוך המעגל הפנימי ומסביב סימני המזלות בשתיים-עשרה מסגרות טרפזיות שוות בגודלן. בחוקוק, לעומת זאת, סימני המזלות נתונים בתוך מעגלים שזורים זה בזה. ההקבלה היחידה לכך נמצאה בבית הכנסת ביפיע.

במדליון הליוס שבמרכז הפסיפס בחוקוק השתמרו ירח, כוכבים, קרני השמש ומרכבה בעלת ארבעה גלגלים רתומה לארבעה סוסים לבנים. בגלל הנזק שנגרם לדמות הליוס הנהוג במרכבה, אין לדעת אם הוא הוצג כהאנשה של אל השמש היווני-רומי (כמו בחמת טבריה, בית אלפא ונערן), או שמה הוצג כשמש (כמו בציפורי). קטעי כתובות, כנראה בעברית, נותרו ברצועה המפרידה בין מדליון הליוס לרצועת סמלי המזלות.

סימני המזלות של חודשי השנה נתונים כאמור בשנים-עשר מעגלים שזורים זה בזה מסביב למדליון. החודשים שהשתמרו מוצגים בדמות גברים צעירים מגולחים למשעי, מלווים בשמות החודשים בעברית ובסימנים התואמים את החודשים. מעבר לכתפי הגבר בחודש טבת מוצג מזל החודש על-ידי עזים בעלת זנב דג. מתחתיו (לצד דרום) נותר רק

חודש טבת עם עזרים

הליוס וגלגל המזלות

חודש תשרי עם מאזניים

חלק ממרכבת הליוס שגראים בו גלגלי המרכבה וסוסים לבנים

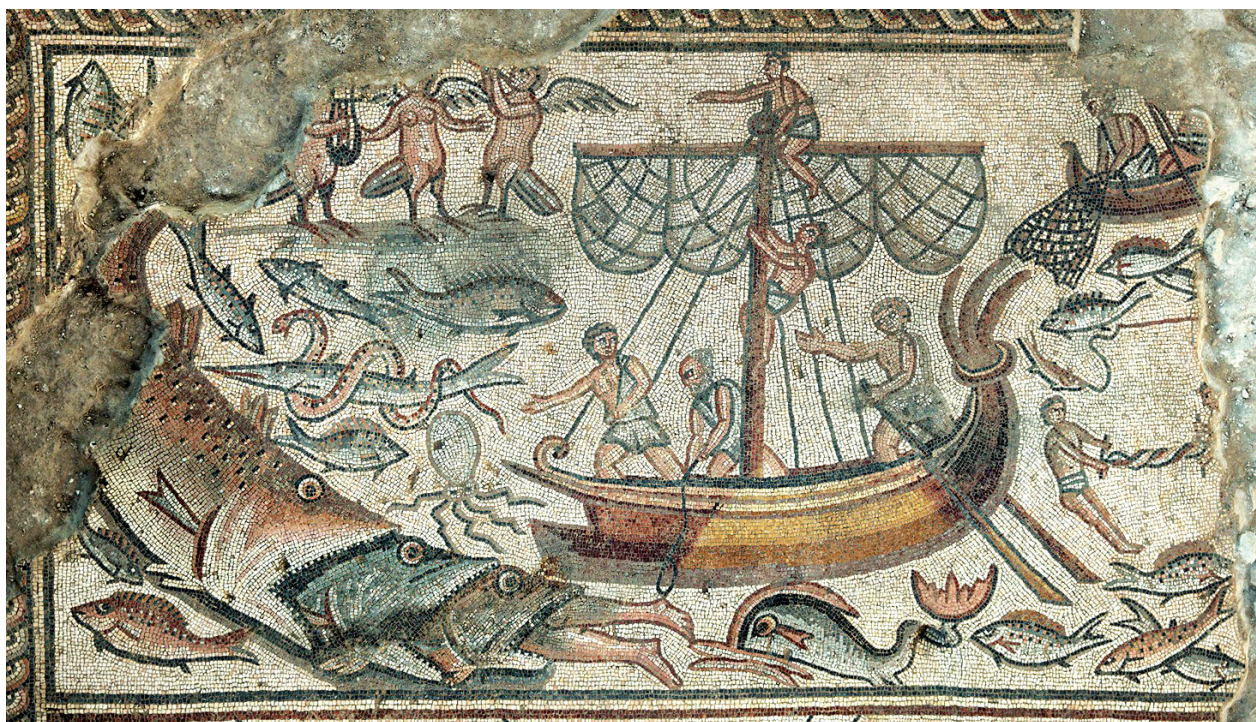

האנשה גברית של תקופת תשרי

האנשות של עונת השנה מוצגות בפינת הספין. העונה היחידה שהשתמרה בשלמותה היא עונת תשרי (סתיו) – בפינה הדרום-מערבית. העונה מוצגת כגבר מכונף המחזיק ביד אחת מקל ואשכול ענבים ובידו השנייה אווז בקרני איילה. מימין לדמות נראות שתי תאנים. הגבר לובש טוניקה קצרה האופיינית לעובדי כפיים. האנשת עונה בדמות גבר היא ללא תקדים בעיטורי בתי הכנסת הקדומים. בבתי כנסת אחרים, שבהם מוצגים גלגל המזלות והליוס, עונת השנה מתוארת כדמויות נשים, שבדרך כלל אינן מכוונות.

יונה והדגים

בספין שמדרום לגלגל המזלות מוצג הקטע מסיפור יונה הנביא, שבו הוא מוטל לים בידי מלחי האונייה ונבלע על-ידי דג גדול (יונה א: יב-טו; ב: א). הסיפור מתואר בתפאורה מלאה דימויי ים, הכוללת סצנות מחיי יום-יום בים: מימין למעלה, ספינת דיג קטנה עם דיג מטיל רשת; מתחת, שני דייגים, לבושים בבגד קצר המכסה את חלציהם, סוחטים רשת דיג נטפת מים. במרכז הסצנה אוניית מפרשים גדולה עם צוות של חמישה מלחים, שניים מהם מטפסים על התורן. גבר מזוקן וקרח-למחצה שבמרכז האונייה – אולי רב החובל – מוריד למים חבל שלולאה בקצהו. מתחת לה נראות רגלי יונה בולטות מפיו של דג גדול, אשר נבלע על-ידי דג גדול ממנו, שגם הוא נבלע על-ידי דג גדול עוד יותר. בשמים, בפינה העליונה משמאל, שורה של שלושה

ספין יונה

מגדל בבל

הספין שנמצא דרומית לסצנת יונה מתאר את בניית מגדל בבל (בראשית י"א: א-ט) ואת עונש אלוהים על המעשה. האנדרלמוסיה והאלימות המתוארות בספין הן תגובת האל על חטא ההיבריס (התנשאות, יוהרה) של בני האנוש. הפועלים, הנבדלים זה מזה על-ידי התסרוקות, הזקנים, הבגדים ואפילו צבע עורם, מייצגים בני עמים שונים. תוצאות הענישה מוצגות על ידי נפילת כמה מהפועלים מן הפיגומים ומחבלי הגלגלות כשראשם כלפי מטה אל מותם ועל-ידי מריבה הפורצת ביניהם. במרכז הסצנה הולך ונבנה מגדל מרובע. היבטים שונים בתהליך הבנייה, כולל חציבת אבנים, נגרות, ומערכת מורכבת של גלגלות, מוצגים סביב המגדל. מקבילה לסצנת מגדל בבל ידועה רק מבית הכנסת בוואדי חמאם ושם המגדל מצולע ולא מרובע.

הערות על פסיפסי חוקוק

אפשר לזהות כמה נושאים חוזרים בפסיפסי בית הכנסת, כגון המוטיבים של מים והשמדת החיים, בין שאלו בני אדם

פרט בספין יונה: שלושה דגים בולעים את יונה

יצורים היברידיים, המורכבים שלושתם מראש וגוף עירום של אישה וכנפיים, עכוז בולט ורגלי ציפור, העומדים על ענן סערה. השלישייה רוקדת ומנגנת בחליל ובנבל, ומושכת את תשומת לבו של המלח והוא מצביע עליה מראש התורן. צורתם ההיברידית, ענן הסערה ומופע הנגינה אינם משאירים ספק שהכוונה להרפיות-סירנות (harpies/sirens). עם זאת, זהו התיאור הוודאי הראשון של סיפור יונה שנמצא עד כה בעיטורי בתי כנסת.

ספין מגדל בבל. האבנים מומיין הן בנייה מאוחרת, אולי מדרגות בימה שנבנתה על גבי הפסיפס

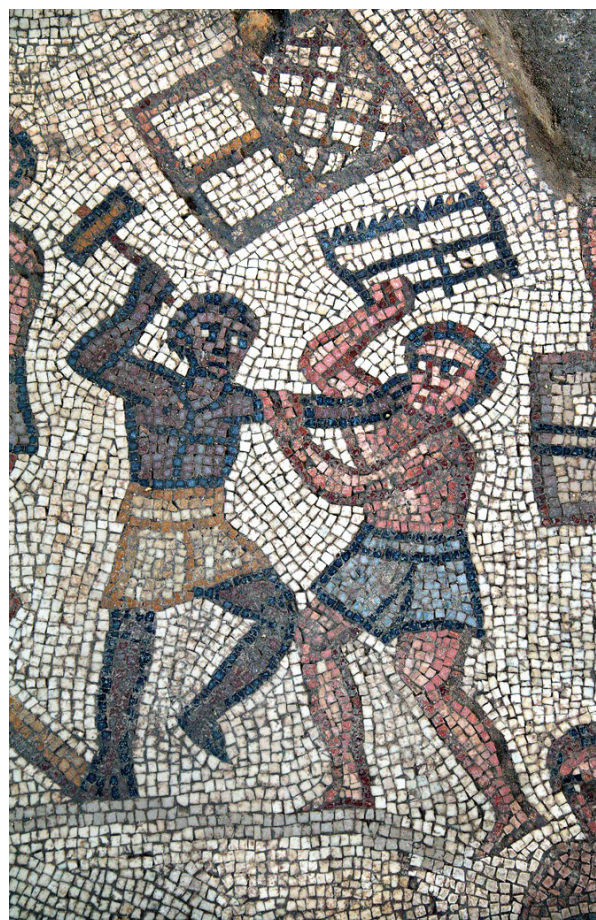
נגרים מנסרים קורה בספיץ מוגדל בבל

ובין שאלו בעלי חיים. כוחם הנורא של המים בולט במיוחד בספינים באולם התווך: תיבת נח, חיל פרעה טובע בים סוף, ויונה הנביא נבלע על-ידי שלשה דגים. התמונות של משבר וחורבן תואמות את הדגש במאבק עם כוחות זרים בסיטרה המזרחית, כגון מלחמות עם ישראל עם הפלשתים ועם היוונים. גם הספיץ של מוגדל בבל מצביע על תוצאות אלימות של התנשאות בני אנוש, הנחלקים לפי שפתם ומוצאם.

כמכלול, הפסיפסים מחוקק מעוררים ספק בשאלה, האם מאחד אותם נושא או מוטיב משותף, והאם אפשר בכלל לזהות בהם מסר אחיד. עם זאת, קווי הדמיון בין פסיפסי חוקק וואדי חמאם מעידים על כך שנושאים מסוימים היו בעלי חשיבות מיוחדת לקהילות יהודיות בגליל התחתון.

המבנה הציבורי מימי הביניים

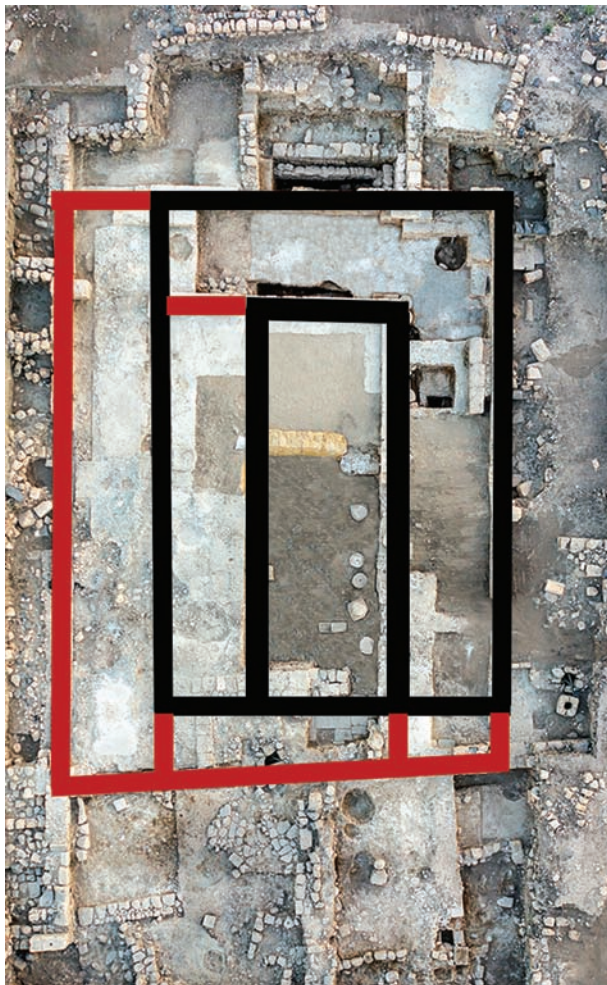
בתקופה הצלבנית-איובית-ממלוכית (המאות הי"ב-הי"ג) הוקם מבנה ציבורי מונומנטלי מעל שרידי בית הכנסת הקדום במפלס של מטר מעליו. המבנה היה גדול יותר מקודמו ונעשה שימוש משני בקירות המזרחי והצפוני של בית הכנסת ובחלקיו האדריכליים, אך הוא כלל הרחבה לדרום ולמערב והגיע בממדיו ל-17.8x24 מ'. כמו בית הכנסת שקדם לו, המבנה מימי הביניים הוא בעל תכנית בזיליקה ולו שלושה פתחים בקיר המזרחי ולפחות פתח אחד בקיר המערבי. אולם התווך מופרד מהסיטראות בצדדים מזרח, צפון ומערב על-ידי סטילובט, אשר במזרח ובצפון בנוי מאבנים מסותתות שעליהן ניצבו בסיסים גבוהים ועמודים.

ריב בין פועלים בספיץ מוגדל בבל

גור מוגלף בעץ (מאחורי אוזנו כלי עבודה), בספיץ מוגדל בבל

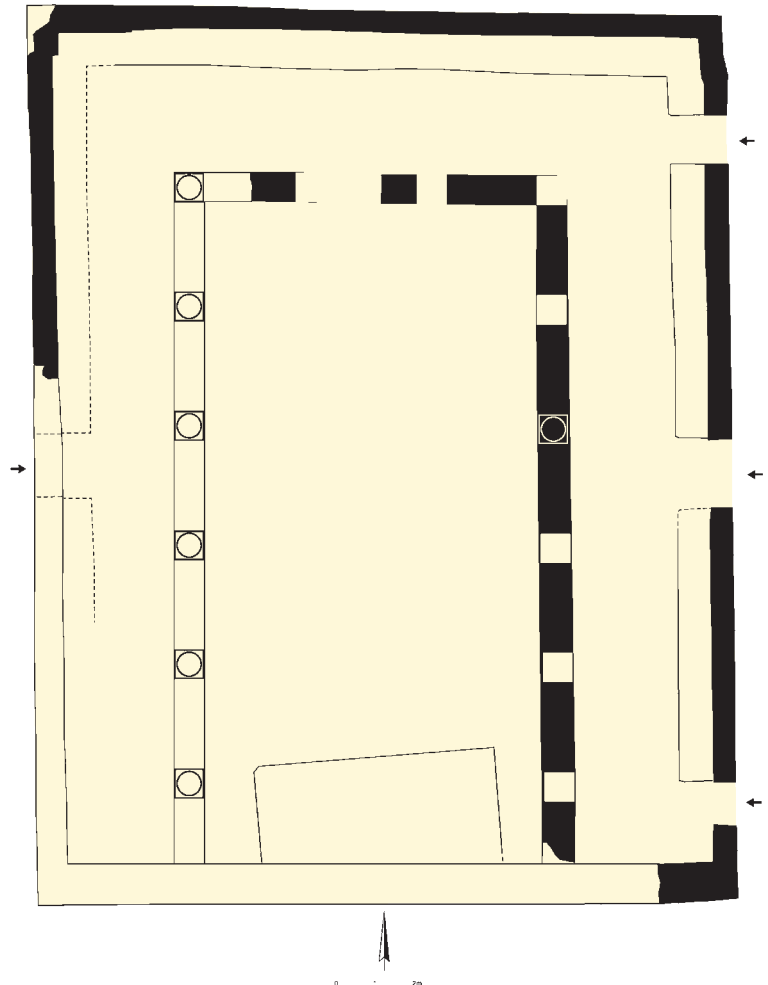

תכנית משולבת של בית הכנסת (שחור) ושל המבנה הציבורי מימי הביניים (אדום)

בסיטראות המזרחית והצפונית ובפינה הצפונית-מערבית של אולם התווך השתמרו קטעים קטנים מאוד של פסיפסים לבנים מעוטרים בעיטורים צבעוניים גיאומטריים וצמחיים. כלי חרס שנמצאו מתחת לרצפה מצביעים על תאריך הבנייה במאות הי"ב-הי"ג. שתי שורות של ספסלים מאבני בנייה, שנלקחו מבית הכנסת הקדום, הקיפו את פנים הבניין מן הצדדים מזרח, צפון ומערב, רמז לשימוש הקודם במבנה כבית כנסת ולא כנסייה או מסגד. אם אכן כך הדבר, ניתן אולי לזהותו עם בית הכנסת בכפר יקוק, שעליו דיווח אשתורי הפרחי בתחילת המאה הי"ד: "ושם ראינו בית כנסת ברצפה ישן נושן".

סיכום

תוצאות החפירות הארכאולוגיות בחוקוק מצביעות על קיומה של קהילה יהודית כפרית משגשגת בגליל התחתון

תכנית משוחזרת של מבנה הציבור מימי הביניים: שחור - שרידים קיימים (קירות, סטילובטים, בסיסים, ועוד); לבן - שחזור שרידים משוערים שטרם נחשפו; אפור - שחזור שרידים באזורים שנחפרו

הסטילובטים בצדדים אלה חופפים את קו הסטילובטים של בית הכנסת, ואילו במערב הסטילובט נבנה מעל הקיר המערבי של בית הכנסת (אזור זה טרם נחפר). אבני הסטילובטים, העמודים, והבסיסים נלקחו כנראה לשימוש חוזר מחורבות בית הכנסת.

פריטים אדריכליים מבית הכנסת הקדום, בהם חוליות עמודים מטויחים, שעדיין נותרו עליהם חלק מקישוטיהם המצויירים (עלי קיסוס וגפנים באדום ובצהוב), הונחו לאורך יסוד הסטילובט המזרחי של המבנה הציבורי ומתחתיו כדי לתמוך בבסיסי עמודיו. תמיכה נוספת לבסיסי העמודים בסטילובט המזרחי והמערבי ניתנה על-ידי קירות תמך קצרים ומסיביים. יסוד רצפת המבנה מורכבת מרובד עבה של חומר יצוק, מעליו רובד של אבנים קטנות ומעליהם רובד עבה של טיח.

הפינה הצפון-מזרחית של בית הכנסת (למטה במרכז) והמבנה מימי הביניים עם הסטילובט והבסיסים (במרכז התמונה)

http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25304&mag_id=125 (2017) ארכיאולוגיות 129
 ג' מגנס, ש' קיסילביץ, מ' גריי, ד' מיזי וק' בריט, "חוקוק 2017", חדשות ארכיאולוגיות 130 (2018)
http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25419&mag_id=126
 D. Amit, "Mosaic Inscription from a Synagogue at Horvat Huqoq", *Bible History Daily* (January 2013), <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/biblical-artifacts/inscriptions/mosaic-inscription-from-a-synagogue-at-horvat-huqoq/> (accessed 8/26/2018).
 K. Britt and R. Boustán, *The Elephant Mosaic Panel in the Synagogue at Huqoq: Official Publication and Initial Interpretations* (Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 106), Portsmouth RI 2017.
 M.J. Grey, "'The Redeemer to Arise from the House of Dan' - Samson: Apocalypticism and Messianic Hopes in Late Antique Galilee", *Journal for the Study of Judaism* 44 (2013), pp. 553–589.
 J. Magness, "Samson in the Synagogue", *Biblical Archaeology Review* 39/1 (2013), pp. 32–39, 66–67.
 J. Magness, S. Kisilevitz, K. Britt, M. Grey and C. Spigel, "Huqoq (Lower Galilee) and Its Synagogue Mosaics: Preliminary Report on the Excavations of 2011–13", *Journal of Roman Archaeology* 27 (2014), pp. 327–355.
 J. Magness et al., "The Huqoq Excavation Project: 2014–2017 Interim Report" *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 380 (2018), pp. 61–131.

המזרחי במאות הה'–הו' לספירה. תושביה בנו בית כנסת מונומנטלי ובו פריטים אדריכליים מגולפים, רצפות פסיפסים ועיטורי טיח צבעוני ומכוריר. אם גם המבנה מימי הביניים שמעליו אכן בית כנסת, הוא לא פחות חשוב מקודמו מפני שלא ידוע כמעט דבר על היישוב היהודי באזור זה במאות ה"ב–ה"ג.

שרידי בית הכנסת בחוקוק אינם פתוחים למבקרים. הפסיפסים הוצאו ממקומם לצורך שימור ובורות החפירה מולאו בעפר. תקוותנו היא שלאחר סיום החפירות יפתח האתר לביקורי הקהל.

ספרות נבחרת

ע' ליבנו וב' ארובס, "סיכום מפעל החפירות בח'רבת ואדי חמאם – כפר מן התקופה הרומית בגליל", *קדמוניות* 149 (2015), עמ' 28–39.
 ג' מגנס, ש' קיסילביץ, מ' גריי, צ' שפיגל, ב' גורדון, ב' קוסנס וק' בריט, "חוקוק 2014", *חדשות ארכיאולוגיות* 128 (2016)
http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25057&mag_id=124
 ג' מגנס, ש' קיסילביץ, מ' גריי, ד' מיזי וק' בריט, "חוקוק 2015", *חדשות ארכיאולוגיות* 128 (2016)
http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25060&mag_id=124
 ג' מגנס, ש' קיסילביץ, מ' גריי, ד' מיזי וק' בריט, "חוקוק 2016", *חדשות*